

PROBLEME ALE SPECIFICULUI ZONAL ÎN PORTUL POPULAR ROMÂNESC

Ca urmare a împrejurărilor istorice în care a apărut și s-a dezvoltat, portul popular românesc se caracterizează printr-o mare varietate morfologică și artistică zonală, varietate subsumată unui stil unitar¹.

Problemele referitoare la zonarea etnografică sînt multiple și au fost abordate nu o dată, în contexte fie teoretice, fie practice — aplicative². Este general acceptat punctul de vedere că diferențierile zonale își au originea în feudalismul timpuriu, cînd s-au constituit mici unități administrativ-teritoriale relativ autonome, aflate într-o anumită stare de izolare geografică, economică, socială etc.³, situație prelungită în timp — cel puțin pentru anume aspecte — pînă în epoci apropiate de noi. Avînd în vedere rolul deosebit al portului popular în delimitarea zonelor etnoculturale⁴, specificul său tipologic permițînd cele mai lesnicioase și mai clare diferențieri — pînă la nivelul de comună ori sat⁵ —, prima problemă ce se cere precizată constă în definirea tipurilor de port și în precizarea ariei lor de răspîndire.

Considerînd drept tip de costum acea formă structurală care își menține fizionomia în cadrul unei epoci sau unei perioade istorice⁶, se acceptă ca piesă definitorie a tipologiei portului popular românesc piesa purtată de la talie în jos (opreg, catrință, fotă, vilnic — pentru costumul femeiesc⁷, ițari, cioareci, poturi — pentru costumul bărbătesc⁸. Detailiindu-se analiza, și în corelație cu criteriul geografic, aceste tipuri — restrînse numeric — sînt deseori diversificate, fie în funcție de tipul

¹ T. Bănățeanu, *Portul popular românesc*, p. 43; a se vedea și dezbaterile *Regional și național...*, p. 83.

² O bogată bibliografie asupra problemei în lucrarea lui N. Dunăre, „*Criterii de zonare etnoculturală*”.

³ idem, p. 515.

⁴ A se vedea și C. Irimie, „*Aspecte ale zonării în Atlasul etnografic al României*”.

⁵ N. Dunăre, „*Criterii de zonare etnoculturală*”, p. 522.

⁶ *Arta populară românească*, p. 285, 355.

⁷ Idem, p. 285; V. Butură, „*Etnografia poporului român*”, p. 309.

⁸ *Arta populară românească*, p. 355.

de cămași asociat⁹, fie în funcție de evoluția decorativă a costumului respectiv¹⁰.

Dificultățile pe care cercetătorul actual le întâmpină în stabilirea specificului zonal și implicit în precizarea tipologiei costumului se datoresc în bună parte faptului că studiile bazate pe criterii științifice au început la noi după primul război mondial, adică în perioada în care fenomenul intrase deja pe cale de disoluție.

Pentru a putea ajunge la concluzii pertinente cu privire la tipologia costumului popular românesc, credem că trebuie avute în vedere toate metodele și tehnicile de cercetare, de la cele descriptive¹¹ până la estetica informațională, stabilirea tipurilor fiind în ultimă instanță o operație selectivă de ordin logic. În același timp, trebuie coroborate și toate datele pe care științele conexe le pot aduce în sprijinul cercetării etnologice.

Fără a epuiza toate aspectele problemei, vom încerca în cele ce urmează o prezentare succintă a parametrilor pe care îi considerăm necesari în stabilirea portului popular românesc, cu referire expresă la Transilvania.

a) factorul istorico — geografic

Spațiul locuit de români a cunoscut în decursul timpului toate formele de orînduire social-economice, cu particularități proprii în dezvoltare. După statul dac unitar realizat de către Burebista și refăcut de către Decebal (stat a cărui întindere depășea hotarele actuale ale țării noastre), o parte a teritoriului a fost încadrată provinciei romane Dacia, zonele de est și nord rămînînd sub stăpînirea dacilor liberi. A urmat, după părăsirea Daciei de către administrația romană, o lungă perioadă de timp cînd, în timpul migrației popoarelor, pe văile principale sau în depresiunile intracarpate s-au constituit mici formațiuni feudale, mai puțin numeroase în părțile ce aparținuseră odinioară dacilor liberi.

Începînd cu secolul al XIV-lea se definesc ca state de sine stătătoare Țara Românească, Moldova și Transilvania — Banatul, Dobrogea și Oltenia avînd în decursul timpului statut politic diferit. Din punct de vedere administrativ, cele trei principate erau împărțite în ținuturi (Moldova), județe (Țara Românească), districte și comitate (Transilvania), multe dintre ele amplasate chiar pe locul vechilor cnezate și voievodate¹². Județele administrative din epoca modernă — caracterizată pe plan socio-economic prin dezvoltarea capitalismului — au urmat și ele, cu mici excepții, tradiția străveche¹³, astfel încît concluzia: specific zonal =

⁹ În cadrul tipului de costum cu catrințe din Transilvania sînt delimitate alte trei tipuri (sic!): a) cu cămașă de tip iliric; b) cu cămașă cu „chiept”; c) cu cămașă cu platcă, fiecare cu subtipuri sau variante) cf. *Artă populară românească*, p. 328—342).

¹⁰ Ilustrat prin costumul schileresc (idem, p. 362—364).

¹¹ Așa cum le concepea S. Mehedinți în *Coordonate etnografice*, p. 88—90.

¹² A se vedea C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, hărțile 2—7, *Atlas istoric*, București, 1971, hărțile 25, 26, 35, 42.

¹³ *Atlas istoric*, hărțile 54, 102.

specific județean, așa cum se considera pînă nu demult¹⁴ este, parțial, explicabilă. Nu aceeași este situația în epoca contemporană — de dezvoltare a societății socialiste — cînd organizarea administrativ-teritorială are în vedere criterii de ordin economic în primul rînd¹⁵, iar portul popular și-a păstrat doar funcția festivă, ocazională.

b) arhetipuri locale

(în accepția de imagine primă sau inițială, formă de început pentru transcrierea ulterioară și implicînd ideea de străoriginalitate fundamentală a unui tip dat¹⁶).

Aplicînd la realitățile țării noastre, probate din punct de vedere istoric de tot mai numeroase descoperiri arheologice și documentare, arhetipurile stabilite de un reputat specialist francez pentru costumul european¹⁷, ajungem la concluzia că arhetipul autohton se înscrie ca o soluție originală de sinteză a celor cinci arhetipuri primare. Pe scurt, modelul arhetipal românesc se caracterizează prin piese ajustate pe membre, asociate cu piese drapate și avînd suprapuse piese cusute (închise sau deschise).

c) piese definitorii

Din mulțimea variantelor individuale ale pieselor de port popular, prin compararea elementelor — comune sau în opoziție — ultimele cercetări în domeniu¹⁸ au subliniat rolul primordial al pieselor de bază în definirea tipului: cămașa și pantalonii (în costumul bărbătesc), cămașa (în cel femeiesc). Dintre piesele denumite eronat „complementare obligatorii”¹⁹, socotim relevante catrința și fota, ambele atestate arheologic.

Corelînd cei trei parametri, rezultă următoarele concluzii:

1. — Existența unui tip unic de costum bărbătesc (în constituirea căruia costumul dacic deține rolul principal), cu două subtipuri în funcție de croiul pantalonilor — strimți sau largi — și cu variante (de material, croi, decor) locale. Ca răspîndire teritorială, primul subtip este general, în vreme ce al doilea are ca areal partea nord-vestică a țării (la care se adaugă o enclavă sub-muntească, determinată în timp și condiționată de anume factori istorico-etnici). În ceea ce privește variantele decorative, se constată o prezență remarcabilă în zonele sudice ale țării, în timp ce pentru Transilvania, se conturează ideea preponderenței acestora în costumul țăranilor aserviți, ca o contrareacție la starea de dependență economică și socială.

2. — Existența a trei tipuri de costum femeiesc, în funcție de piesele asociate cămășii: catrința, fota și un tip mixt — fota și catrința²⁰. Primele două ti-

¹⁴ A se vedea G. Crăiniceanu, N. Manolescu, *Igiena țăranului român*, C. Niculescu-Varone, *Costumele naționale din România întregită*, Al. Enăchescu-Cantemir, *Portul popular românesc*.

¹⁵ *Atlas istoric*, harta 120.

¹⁶ cf. *Dicționar de estetică*, p. 25.

¹⁷ flottant, enfilé, coussu et fermé, cousu et ouvert, fourreau; Fr. Boncher, *Histoire du costume*, p. 12.

¹⁸ T. Bănățeanu, op. cit., H. M. Formagiu, *Portul popular din România*.

¹⁹ H. M. Formagiu, op. cit., p. 69.

²⁰ ne asociem păreri exprimate de H. M. Formagiu asupra vilnicului și peștemanului ca variante ale fotei; op. cit., p. 73.

puri, cu rădăcini în cele mai vechi timpuri, sînt repartizate geografic astfel: tipul cu catrință acoperă, cu excepția Moldovei, întreaga țară, în timp ce tipul cu fotă caracterizează Moldova, Muntenia, parțial Oltenia și cîteva enclave transilvane²¹. Tipul mixt este răspîndit numai în partea sudică a țării și a rezultat din contaminarea primelor două tipuri.

Ca și în cazul costumului bărbătesc, cele trei tipuri de costum femeiesc se împart în subtipuri, în funcție de numărul de piese purtate (una sau două catrințe), modalitățile de combinare (catrință și opreg, catrință și șorț) sau variantele fotei (fotă strîmtă, creată, vilnic, peșteman etc.). Analiza structural-semantică a acestor tipuri și subtipuri a permis relevarea unor semnificații specifice, ca rezultat al polifuncționalității portului popular, polifuncționalitate ilustrată de mărcile diferențioare, acele semne de identitate, de apartenență la un anumit grup, a creatorilor și purtătorilor costumului. Dintre piesele de port femeiesc vom lua în discuție numai catrința, opregul și vilnicul, întrucît fota se înfățișează exclusiv ca marcă de sex, fără deosebiri de vîrstă, statut personal sau social.

În arealul specific de răspîndire, portul catrințelor caracterizează costumele tuturor grupelor de vîrstă, diferite fiind numărul și modalitatea de asociere a pieselor. Datele de care dispunem pînă în prezent, precum și analiza funcțional-semantică a faptelor de cultură populară, duc la concluzia constituirii următoarelor semnificații de marcă:

a) portul unei singure catrințe, în față, marcă pentru fetele nubile, pînă la căsătorie;

b) asocierea celei de-a doua catrințe (sau, după zonă, opreg, fotă strîmtă, vilnic) purtate la spate în portul femeilor tinere, în deplinătatea funcțiilor lor biologice;

e) înlocuirea piesei purtate la spate prin variante simplificate din punct de vedere morfologic și decorativ, pentru femeile în vîrstă.

În dezvoltarea social-istorică a costumului femeiesc românesc aceste trei mărci s-au caracterizat printr-o mare varietate morfologică, fenomenul cunoscînd o serie de mutații prin destrucțiuni și restructurări succesive, influențate adesea de factori externi. Avem în vedere, printre altele, generalizarea în anumite epoci, a costumului cu catrințe pereche în portul fetelor de măritat (dar nu și în costumele de mireasă!), ceea ce a determinat păstrarea semnificației de marcă numai pentru categoria fetelor mici, pînă la 15 ani, sau portul unei singure catrințe (șorț) la toate categoriile de vîrstă în unele zone din vestul țării, ca urmare a influenței costumului naționalităților conlocuitoare.

O mențiune specială trebuie făcută și pentru costumele cu fustă (androc), dată fiind tripla sa geneză. Pe de o parte, este vorba de amplasarea pe care au căpătat-o în unele zone poalele desprinse de cămașă, sub influența altor etnii, iar pe de altă parte avem de-a face cu o piesă de factură urbană pătrunsă în mediul rural. Al treilea factor generator constă din evoluția internă a portului popular românesc, fusta țesută din lînă fiind ultima etapă în evoluția fotei (încrêțite), devenind dintr-o piesă „drapată” o piesă „cusută”²².

Ca urmare a conviețuirii îndelungate cu naționalitățile conlocuitoare, în Transilvania unele forme și aspecte ale costumului specific fiecărei etnii au pătruns în diferite epoci de la unii purtători la alții. Faptul că populația românească a creat un costum adecvat perfect condițiilor de climă locale, a dus la adoptarea de către sași, de pildă, în primul rînd a hainelor de blană (cojoace, pieptare), ceea

²¹ a se vedea P. Petrescu, *Portul popular din Transilvania și Banat*, p. 18.

²² fenomenul se constată în acele zone în care costumele specifice a ieșit din uz încă înaintea primului război mondial, ca de pildă în Ialomița: a se vedea G. Lazăr și N. Marcu, *Unele date cu privire la portul popular ialomițean*, p. 212—213.

ce a provocat reacția autorităților, care au interzis prin ordonanțe speciale²³ preluarea de către sași a pieselor de port românesc. În alte situații, piesele tradiționale, românești au primit unele influențe exogene, ca de pildă gulerul mare, transformabil în glugă și decorația polieromă, ceea ce a generat și o categorie nouă de piese — mantaua.

Șorțul este de asemenea o piesă cu interesante implicații de natură etnică. Având la origine, ca și catrința, semnificația de „cache — sexe”, șorțul a avut în țările occidentale evoluția sa proprie, influențată de factorii economici și sociali specifici. În țara noastră piesa face parte din costumul femeiesc săsesc, maghiar și românesc, precum și din cel bărbătesc maghiar și românesc, de fiecare dată cu rezolvări originale în ceea ce privește materialul (industrial sau țesut în casă), modalitatea de asamblare a foilor (dantele, panglici sau cheițe decorative), modalități de ornamentare, cromatică etc.

Exemplele se pot înmulți, aducând în discuție și denumirile unor materiale sau chiar piese de port, denumiri intrate în limba română în diferite epoci și pe diferite căi. Trebuie însă precizat că mobilitatea vocabularului nu înseamnă întotdeauna și mobilitatea pieselor de costum. Astfel, pentru a denumi o piesă de tradiție atestată dacieă, folosim cuvîntul de origine arabă „fotă”, care semnifica „prosop, șorț de baie”²⁴; după cum „maramă” are în limba turcă, de unde l-am împrumutat, sensul de „năframă”, dar în limba de origine — araba — pe cel de „sfînt, interzis, femeie”²⁵.

Căile pe care pătrund inovațiile în costum sau în limbă sînt diferite, analiza fenomenelor trebuie efectuată ținînd cont de toate aspectele implicate, pentru a putea discerne atributele proprii unei etnii sau zone. Esențiale sînt însă întotdeauna condițiile social-economice și politice în care trăiesc purtătorii costumului, tradiționalismul lor, dar și gustul și mentalitatea individuală sau socială²⁶.

JANA NEGOIȚĂ

DES PROBLÈMES DU SPÉCIFIQUE DES ZONES SUR LE COSTUME POPULAIRE ROUMAIN

(Résumé)

En abordant cette thème nous commençons par la premise de l'interdependance de la typologie du costume populaire et les critères des zones ethno-culturelles. Dans ce contexte on analyse les paramètres qui ont déterminé l'apparition sur notre territoire national des types différents du costume populaire:

a) le facteur istorique — géographique;

²³ C. Irimie, *Portul popular din zona Avrig*, p. 8; a se vedea și dezbaterrea *Contribuția muzeelor etnografice transilvănene*, p. 74. În aceeași ordine de idei menționăm preluarea croiului și a compoziției decorative specifice cămășilor românești în costumul populației ceangănești (jud. Bacău) sau maghiare (jud. Cluj); în zona Ghimeș se poartă o cămașă de factură transilvăneană (cu rînd peste cot) în timp ce în satele din jurul Bacăului compoziția este cea a cămășii moldovenești (cu alțiță, încreț, rîuri în tablă); în zona Calata s-a preluat „ciupagul” pe crețuri, într-o variantă specifică; portul moldovenesc a fost adaptat de asemenea și de huțulii din jud. Suceava, cu rezolvări decorative proprii.

²⁴ Al. Graur, *Dicționar de cuvinte călătore, p. 60.*

²⁵ *idem*, p. 86.

²⁶ cf. Fl. Florescu, *Geneza costumului popular românesc*, p. 38.

b) l'archetype local;

c) des pièces fondamentales et définitoires.

Corrélant ces facteurs et en s'appuyant sur le fondement de l'analyse structural-sémantique des faits de la culture populaire, on a obtenu les conclusions suivantes:

1. — L'existence unique d'un seul type de costume pour les hommes (le costume des daces ayant le rôle primordial), avec deux variantes concernant la coupe pure avec des ornements variés selon les régions.

2. — L'existence des trois types du costume de la femme est selon les pièces associées avec la chemise: le tablier („catrința”), la jupe („fota”) et un type mixte: le tablier et la jupe. Les premiers deux types, ont des profondes racines dans les plus anciens époques de notre histoire et ils sont répandus inégalement du point de vue géographique: le costume avec la jupe, s'étend, excepté la Moldavie, la Valachie et partiellement l'Oltenie et quelques enclaves transylvaniens. é

Le type mixte est le résultat de la fusion de ces deux (la jupe et le tablier) ce qui caractérise seulement la région du midi du pays.

Les variantes du costume de la femme sont formées par le nombre des pièces portées, les modalités d'associer ces pièces et les variantes de la jupe qui sont déterminées aussi par le rôle de marque, par l'âge et le rôle sociale que ces pièces accomplissent.

Pour pouvoir discerner les attributs propres d'une ethnie ou d'une zone, l'analyse des phénomènes doit apercevoir toutes les cotés impliquées et définitoires restant finalement dans les conditions sociales-économiques et politiques des lieux où vivent ceux qui portent le costume populaire.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- I. *Lucrări cu caracter general* (ideologie, istorie, sociologie, lingvistică, etnologie, artă).
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, 1979
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Cuvîntare la Congresul educației și învățămîntului*, București, 1980

•

1. * * * *Arta populară românească*, București, 1979
2. * * * *Dicționar de estetică generală*, București, 1972
3. R. BOUCHER, *Histoire du costume en Occident de l'antiquité à nos jours*, Paris, 1965
4. V. BUTURA, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, 1978
5. GH. CRAINICEANU, *Igiena țăranului român*, București, 1895
6. AL. DIMA, *Arta populară și relațiile ei*, București, 1971
7. N. DUNĂRE, *Criterii de zonare etnoculturală*, în Ilfov. File de istorie, București, 1978
8. BOBU FLORESCU, *Geneza costumului popular românesc în SCIA*, 6, 1, 1959
9. A. de GERANDO, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, 1850
10. C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1971
11. AL. GRAUR, *Dicționar de cuvinte călătore*, București, 1978
12. C. IRIMIE, *Aspecte ale zonării în Atlasul etnografic al României*, în *Revista de etnografie și folclor*, București, 6, 1969
14. I. LOTHMAN, *Studii de tipologie a culturii*, București, 1974
15. N. MANOLESCU, *Igiena țăranului*, București, 1895

16. S. MEHEDINȚI, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale*, București, f.a.H
17. S. MEHEDINȚI, *Coordonate etnografice. Civilizația și cultura (Hilotehnica. Psihotehnica)*, București, 1930
18. Z. MIHAIL, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978
19. ADINA NANU, *Artă, stil, costum*, București, 1976
20. J. PIAGET, *Structuralismul*, București, 1973
21. I. I. RUSSU, *Elemente autohtone în terminologia îmbrăcăminteii*, în *AMET*, 1965—1967, Cluj (1969)
22. R. TEODORESCU, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, București, 1976
23. J. NAGY, *Portul popular maghiar din Ținutul Calatei*, București, f.a.
24. J. NAGY, *Portul popular maghiar din Trascău*, București, f.a.
25. JANA NEGOIȚĂ, *Elemente comune și mărci diferențiatore în portul bărbătesc și femeiesc*, comunicare la Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului Porțile de Fier, Turnu-Severin, 1975 (sub tipar)
26. JANA NEGOIȚĂ, *Broderia pe crețuri; geneză și semnificație*, în *Acta MP*, 1, 1977, p.
27. V. PASCU, *Considerații asupra evoluției portului popular din Transilvania*, în *AMET*, 1957—1958, Cluj (1958)
28. V. PASCU, *Portul popular din zona Năsăudului*, în *AMET*, 1965—1967, Cluj (1969)
29. EMILIA PAVEL, *Portul popular moldovenesc*, Iași, 1976
30. P. PETRESCU, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, 1959
31. GEORGETA STOICA, *Portul popular din Cîmpia Munteniei*, în Muzeul satului. Studii și cercetări, București, 1970
32. R. VUIA, *Portul popular din țara Hațegului. Bazinul de la Hațeg*, București, f.a.
33. R. VUIA, *Portul popular al Pădurenilor din regiunea Hunedoara*, București, 1960

IV. Lucrări de muzeologie

1. * * * *Contribuția muzeelor etnografice transilvănene la cunoașterea și valorificarea patrimoniului cultural popular în opera de instruire și educație socialistă*, dezbateri în *AMET*, 1971—1973, Cluj (1973)
2. * * * *Regional și național în concepția valorificării muzeografice a culturii populare*, dezbateri, în *AMET*, 1971—1973, Cluj (1973)

V. Cataloage

1. * * * *Catalogul Muzeului de artă populară al R.P.R.*, București, 1957
2. L. MIHAILESCU, *Catalogul colecțiilor de etnografie și artă populară ale Muzeului Brăilei*, București, 1979
3. CORINA NICOLESCU, *Costumul de curte în țările române (secolele XIV—XVIII)*, București 1970
4. * * * *Portul popular*, București, 1974
5. * * * *Portul popular, broderile și țesăturile la românii din Banatul jugoslav*, Novi Sad, 1970